

Sz. Bíró Zoltán

Oroszország és a posztszovjet térség biztonságpolitikája, 1991–2014 (III.)

Az Oroszországi Föderáció kül- és biztonságpolitikáját a bipoláris világrend és a Szovjetunió bukásától egészen napjainkig bemutató tanulmányosorozat harmadik részében Sz. Bíró Zoltán történész, Oroszország-szakértő a putyini korszak (2000–2014) folyamatait elemzi.

A putyini korszak kül- és biztonságpolitikája, 2000–2014

A titkosszolgálatok felől érkező új elnök, akinek ügyvezető elnökként magát az elnökválasztást és a hatalom tényleges átörökítésének kényes műveletét is le kellett vezényelnie, kétfajta politikai magatartás közt választhatott. Kísérletet tehetett a jelicini korszak oligarchikus kapitalizmusának prolongálására vagy – lépésről lépésre haladva – megkezdhette a közhatalom helyreállítását. Putyin az utóbbit választotta. Ez az etatista kurzus azonban a kezdet kezdetétől kockázatok sorát hordozta magában, kiváltképp egy olyan országban, ahol a civil társadalom hagyományosan igen gyenge, s így aligha lehet gátja egy, a kelletnél erőteljesebb hatalomkoncentrálásnak, az adminisztratív állam „tülerősödésének”.¹ Ennek ellenére Putyin korai lépéseinek többségét a külvilág megértéssel fogadta, ami nemcsak azok indokoltságával és elkerülhetetlenségük belátásával függött össze, de azzal is, hogy az új orosz elnök külpolitikai magatartását kezdetben kifejezett konstruktivitás, az orosz ambíciókat az ország tényleges kondícióihoz igazító józanság jellemezte. A Nyugat politikai jóindulatának megerősítésében – a fentiekén túl – meghatározó szerepet játszott az Egyesült Államokat ért terrortámadásokot követő gyors putyini fellépés és határozott kiállás Washington mellett.

Putyin első két elnöki ciklusának külpolitikája, 2000–2008

Moszkva és a nyugati világ kapcsolatai a Szovjetunió felbomlását követő években – leszámítva a korai atlantizmus éveit – épp Putyin elnökségének korai szakaszában, 2001 ősze és 2003 késő nyara közt alakultak a leginkább reménytelenien. A Kreml említett gyors és nem várt kiállása az Egyesült Államok mellett 2001 szeptemberében pillanatok alatt megváltoztatta az addig uralkodó washingtoni Oroszország-képet a gyenge és kiszámíthatatlan keleti kolosszusról. Olyannyira, hogy ennek következtében rövid időn belül kezdetét vette az a csaknem két évig tartó periódus, amikor Moszkva kapcsolatai éppúgy kiválóan alakultak Európa meghatározó hatalmaival, mint az Egyesült Államokkal. Ez az az időszak,

1 A korai putyini politikára vonatkozóan lásd Sz. Bíró Zoltán: A putyini Oroszország. 2000, 2007. június–július, 32–39. o.

amikor az orosz elit akkor még jelentős befolyással rendelkező nyugatos, liberális csoportjai elérhető és elérendő célként kezdték emlegetni Oroszország Európai Unióba történő felvételét. Olyan tekintélyes politikusok beszéltek erről nyíltan, mint a szociálliberális Jablko-párt vezetője, Grigorij Javlinszkij vagy a liberális Jobboldali Erők Szövetségének egyik meghatározó alakja, Borisz Nyemcov. Mindez azt jelentette, hogy ebben a kétéves periódusban komoly esély nyílt arra, hogy Oroszország és a Nyugat kapcsolatai tartósan és átfogóan demilitarizálódjanak. Vagyis lehetségesnek tűnt, hogy egy olyan bizalomépítő folyamat megy végbe, amelynek következtében – ha maradnak is majd politikai és gazdasági ellentétek, kisebb-nagyobb érdekütközések –, se keleti, se nyugati oldalról nem gondolja majd senki, hogy kialakulhat olyan konfliktus, amelynek megoldásáért érdemes lehet erőszakkal fenyegetni avagy netán azzal élni. Ezekben az években úgy tűnt, hogy Moszkva és a Nyugat kapcsolatai ezen az úton haladnak. Aztán kiderült, hogy mégsem.

Abban, hogy vége lett e rövid „kegyelmi állapotnak”, külső és belső tényezők egyaránt szerepet játszottak. Ami a külsőket illeti, itt mindenekelőtt az Egyesült Államok és szövetségesei 2003 márciusában megindított iraki intervenciójára kell utalnunk. E katonai beavatkozást Moszkva a kezdet kezdetétől ellenezte. Nem tartotta ugyanis bizonyítottnak Washington Irakkal szemben felhozott vádjait, sem a tömegpusztító fegyverek előállítását, sem a rezsimnek az al-Káidával fenntartott állítólagos kapcsolatait illetően. És Moszkva azt sem tudta elfogadni, hogy az iraki emberjogi helyzet aktuális állapota adjon felhatalmazást a katonai beavatkozásra, miközben a külvilág évekkorábban tétlenül elnézte Szaddam Husszein rezsimjének kurdokkal és iraki sítákkal szemben elkövetett rémtetteit. Moszkva azonban nem érte be ennyivel, vagyis annak hangoztatásával, hogy azért ellenzi a beavatkozást, mert az amerikai vádak nem támasztják alá meggyőző bizonyítékok. A Kreml azt is nyíltan és folyamatosan hangsúlyozta, hogy a térségbe történő katonai beavatkozást felelőtlen és kockázatos vállalkozásnak tekinti. Álláspontja szerint az intervenció felborítja a régió kényes belső egyensúlyát és relatív stabilitását. Ráadásul mindez számos, előre nem látható folyamatot indíthat el: egyes társadalmi és etnikai csoportokat aktívabbá, míg másokat radikálisabbá tehet. Moszkva ezentúl még egy dologra figyelmeztetett. Mégpedig arra, hogy Washington és szövetségesei olyan helyzetben indítják meg iraki katonai akciójukat, amikor az afganisztáni háború még messze nem zárult le. Ez pedig beláthatatlan következményekkel járhat, ráadásul mindkét hadszíntéren. Mint utóbb kiderült, Oroszország fenntartásai megalapozottnak bizonyultak.

Moszkva olvasatában az iraki invázió az Egyesült Államok BT-felhatalmazás nélkül megindított hódító háborúja volt. Olyan beavatkozás, amely a Föld legjelentősebb szénhidrogén-tartalékai, illetve a térség egésze feletti katonai és politikai ellenőrzés megszerzésére irányult. Az orosz diplomácia mindazonáltal a háború előkészítésének, majd végrehajtásának időszakában egyaránt tartózkodott attól, hogy Washington magatartását – fenntartásainak hangoztatásán túl – éles kritikával illesse. Célszerűbbnek találta, ha e szerepet átengedi – az intervencióval szemben éppúgy fenntartásait hangoztató – Franciaországnak és Németországnak.

Kétségtelen, hogy az Egyesült Államok és Oroszország közti új keletű bizalmatlanság kezdetei visszanyúltak az iraki beavatkozás megindításáig, ám annak kiteljesedésében mégsem a háború kapcsán kibontakozó vita játszotta a legfontosabb szerepet. A bizalmat-

lanság gyors és átfogó eróziója nem ehhez, hanem az egykori szovjet belső periféria Nyugatról támogatott „színes forradalmihoz” – a 2003-as grúziaihoz és még inkább a 2004-es ukrainaihoz – kapcsolódott. Moszkva mindkettő mögött erős amerikai támogatást látott. A Nyugat-barát kormányok hatalomra segítését egy olyan stratégia részének tekintette, amelynek célja Oroszország bekerítése, illetve elszigetelése. Ne feledjük, hogy épp ebben az időszakban zajlott a balti államok NATO-felvétele is. Mind Jelcin, mind később Putyin komoly ellenérzéssel kísérte az egykor Moszkva felügyelte területek átkerülését a nyugati érdekszférába. Miután sem Jelcin idején, sem pedig Putyin elnökségének korai éveiben nem voltak még eszközei Oroszországnak e folyamat feltartóztatására, Moszkva kénytelen volt ezt – rosszállásának fenntartása mellett – tudomásul venni.

Paradox módon az iraki háború nem az amerikai beavatkozás orosz elítélése miatt gyakorolt komoly hatást Moszkva és Washington kapcsolataira. Az intervenció érdemi következményei áttételesen jelentkeztek. Egyfelől az olaj árának folyamatos emelkedésében, másfelől Irán regionális befolyásának megerősödésében. E két fontos fejlemény jelentősen hozzájárult Oroszország önbizalmának gyors és látványos újjászületéséhez. Az előbbi azzal, hogy Moszkva – az elhúzódó iraki háborúnak, illetve az ennek nyomán 17 év után ismét növekedésnek induló olajáraknak köszönhetően – képessé vált négy év alatt csaknem megnyolcszorozni jegybanki tartalékait, és azokat 2008 augusztusára történelmi csúcsra, 600 milliárd dollárra növelni. Másfelől pedig annak következtében, hogy a meggyengült Irakkal szemben Irán regionális befolyása lényegesen megerősödött. Ez viszont a sajátos orosz–iráni viszony révén fölértékelte Moszkva nemzetközi súlyát és manőverezési lehetőségeit.

Az új keletű orosz önbizalom azonban nemcsak a fent említett külső körülményekre volt visszavezethető, de jelentős mértékben arra a belpolitikai stabilizációra is, amit Putyin és környezete már első elnöki ciklusa idején véghezvitt. Az orosz elnök 2003 nyarán már ahhoz is kellő erőt érzett, hogy hozzákezdjen az ország korábban elkótyavetyélt stratégiai erőforrásai feletti ellenőrzés visszaszerzéséhez. E folyamat leglátványosabb eleme az úgynevezett Jukosz-ügy volt.² Annak az oroszországi olajtársaságnak az összeroppantása, majd állami tulajdonba vétele, amelynek napi kőolaj-kitermelése (2,4 millió hordó) lényegében a kuvaitival volt megegyező. A Jukosz-ügy azonban nemcsak arra volt jó, hogy példát statuáljon, de arra is, hogy átrendezze a hatalmi elit belső erőviszonyait, jelentősen legyengítve a Nyugattal való együttműködés fenntartásában érdekelt csoportokat. Mindennek következménye rövid időn belül megmutatkozott Moszkva külpolitikai magatartásában is.

Washington azonban nemcsak Moszkva kétértelmű Irán-politikája aggasztotta. 2004 őszén, az ukrán „narancsos forradalom” idején az amerikai vezetés azt is megtapasztalhatta, hogy Oroszország immár arra is képes, hogy közvetlen környezetének politikai folyamatait erőteljesen befolyásolja, még ha akkori kísérletével kudarcot vallott is. Washingtonnak ekkor már nemcsak Oroszország közvetlen környezetével kapcsolatos erős ambíciója tűnhetett fel, de az a kitartó igyekezet is, ahogy a Kreml 2003 végétől – előbb a decemberi parlamenti választások, majd a következő év márciusában megtartott elnökvá-

2 A Jukosz-ügyre vonatkozóan lásd Паппэ, Я. Ш. – Галухина, Я. С.: Российский крупный бизнес: первые 15 лет. Москва, 2009, с. 213–221., továbbá Sz. Bíró Zoltán: Állam és oligarchia. 2000, 2003. szeptember, 10–19. o.

lasztás során – megpróbálta felügyelete alá vonni az oroszországi politikai folyamatok egészét. Ezek a tendenciák a következő években tovább erősödtek, és a párt-, illetve választási törvény többszöri átalakításával teljesedtek ki. Az így létrejövő új törvényi keretek hosszú évekre ellehetetlenítették a nyilvános és méltányos politikai versenyt Oroszországban. És ez meggyőzően igazolódott is a következő – 2007–2008-as – választási ciklus idején. Washington azonban 2003–2004 fordulóján még nem látta indokoltnak korábbi álláspontja felülvizsgálatát, merthogy a viszony kiélezésénél még mindig fontosabbnak találta Moszkva politikai jóindulatának megtartását. A váltás az ukrajnai „narancsos forradalom” nyomán bontakozott ki. A Bush-adminisztráció 2005 elejétől kezdte el az oroszországi belső viszonyok nyilvános bírálatát, hogy aztán a következő év elejétől még inkább megkeményítse hangját. Ettől kezdve Washingtont egyre jobban nyugtalanította az új keletű orosz magabiztosság és azt megpróbálta minden rendelkezésére álló eszközzel korlátozni. Ezek a próbálkozások azonban nem bizonyultak különösebben hatékonyak. Hiába bírálta az Egyesült Államok mind erőteljesebben a putyini rendszer autoriter tendenciáit, e kritika alig hatott. És nemcsak azért, mert az orosz politikai osztály egyre közömbösebbé vált a Nyugat véleménye iránt, hanem azért is, mert maga az orosz politikai közösség nagy többsége is osztotta vezetői álláspontját. A társadalom nagy része ugyanis még mindig élhetőbbnek és méltányosabbnak találta a putyini rendszer politikai jogokat szűkítő, ám szociálisan nagyobb biztonságot nyújtó világát, mint a jelicini évek káoszát.

Eközben a „közel-külföld” eredményes (Grúzia, Ukrajna, Kirgizisztán) és eredménytelen színes forradalmi (Fehéroroszország, Moldova, Azerbajdzsán, Üzbegisztán) legfeljebb csak arra voltak képesek, hogy növeljék Moszkva Nyugattal szembeni bizalmatlanságát, ám arra már képtelenek bizonyultak, hogy példájukkal ösztönözzék az oroszországi demokratikus ellenzék megerősödését. A Kreml az ukrajnai fordulat után maga is fordulatot tett, és elkezdte FÁK-térségbeli politikáját felülvizsgálni. Ennek részeként az addig érvényesített olcsó energiaszállítások kedvezményeit sorra vonta meg az egykori szovjet térség tőle politikailag elforduló országaitól. Ráadásul Ukrajna esetében Moszkva nem minden alap nélkül hivatkozhatott a tranzitvezetékek körüli állandósult vitákra. E vezetékek szállítási fegyelmé és megbízhatósága – Kijev mindenkorai politikai orientációjától függetlenül – a Szovjetunió felbomlásától kezdve folyamatos problémát jelentett Moszkvának. A Kreml ebben a helyzetben úgy kalkulált, hogy „árpolitikájával” vagy megszerzi a tranzitvezetékek feletti ellenőrzést és ezért cserébe fenntartja a kedvezményes árakat, vagy – éles fordulattal – betereli Ukrajnát a piaci alapú árképzés feltételei közé. Orosz részről azzal is tisztában voltak, hogy amennyiben az utóbbi változat valósulna meg, úgy Moszkva jóval kevésbé tudná befolyásolni az ukrán belső folyamatokat, de a magas árak legalább büntetnék Kijevet és kompenzálnák a politikai veszteségeket. Ráadásul úgy, hogy ez a „büntetés” nem tűnne diszkriminatívnak, hiszen nem kérnének mást Ukrajnától, mint amit kérnek a többi európai vásárlótól is. A 2006-os gázcsörte végül felemás eredménnyel zárult. Moszkva nem tudta megszerezni az ukrajnai tranzitvezetékek fölötti ellenőrzést, ám ki tudta kényszeríteni a gázár lényeges emelését. Eközben azonban Oroszország súlyos presztízsvesztéssel szembesült el, jóval súlyosabbat, mint Ukrajna. Moszkva – még ha fellépése bizonyos tekintetben érthető is volt – egy vonatkozásban mégiscsak elszámította magát. Tudnia kellett volna ugyanis, hogy látványos gesztusa – kiváltképp alig egy évvel a

Nyugat támogatását és rokonszenvét élvező narancsos fordulat után – olyan adu lesz politikai ellenfelei kezében, amit aligha tud majd ellensúlyozni. Fellépését a Nyugat Ukrajna politikai büntetéseként értelmezte.

A 2006-os első ukrán–orosz gázcsörtének lett még egy fontos következménye. Európa egy része – erős amerikai támogatás mellett – elkezdett a korábbiaknál jóval intenzívebben alternatív gázforrások és szállítási útvonalak után nézni. Ennek vált fontos elemévé a Nabucco-terv amerikai felkarolása.³ Ez az erős politikai támogatás legalább három fontos körülménnyel függött össze. Egyrészt abból fakadt, hogy Washington szerette volna megtörni Oroszország növekvő önbizalmát, amelynek alapját mindenekelőtt Moszkva egyre sikeresebb energetikai terjeszkedése adta. Erre a célra megfelelő eszköznek tűnt a kaszpikumi és a közép-ázsiai szénhidrogén-tartalékok Moszkvától független kitermelésének és nemzetközi piacra juttatásának segítése. Ezt szolgálta volna a Nabucco-projekt, amely a 2002 és 2005 közt megépített Baku–Tbiliszi–Ceyhan-kőolajvezeték mintájára a Kaszpikum-környéki földgázt szerette volna Oroszországot elkerülő útvonalon az európai fogyasztókhoz eljuttatni. Másrészt a Nabucco-terv 2006 végi újjáéledése nyilvánvalóan összefüggött az első ukrán–orosz gázcsörte keltette sokkhatással, továbbá azokkal az orosz tervekkel, amelyek moszkvai oldalon is keresték Ukrajna elkerülésének lehetséges útvonalait. A Nabucco-projekt azonban – különböző okok miatt, de leginkább azért, mert Moszkva pozíciói az egykori szovjet közép-ázsiai köztársaságokban továbbra is erősek maradtak – kezdettől fogva felettebb ingatag lábakon állt. Ezen a helyzeten az sem tudott érdemben változtatni, hogy az európai gázpiac 2009 utáni átrendeződése a rivális orosz projekt, a Déli Áramlat megvalósulását is kétségessé tették. Mindenesetre a 2007 elejétől kibontakozó látványos küzdelem a Kaszpi-tenger és környékének energiakészleteiért hosszú évekre az egyik meghatározó elemévé vált a Moszkva és Washington közti kölcsönös és erős bizalmatlanságnak. 2010-től azonban – nem függetlenül a globális válság következményeitől és az európai gázpiaci helyzet átrendeződésétől – ez a küzdelem elkezdett alábbhagyni.

Moszkvát a környezetében végbemenő „színes forradalmak” a kezdet kezdetétől nyugtalanították, ugyanis nem demokráciatelepítésnek, hanem nyers geopolitikai offenzívának tekintette őket. Ezek az egykori szovjet belső periferián véghezvitt hatalomváltási kísérletek két jól látható oroszországi következménnyel jártak. Egyrészt a „színes forradalmak” keltette új kihívás arra készítette a Kremlt, hogy önvédelemből új legitimációs ideológiával álljon elő. Az ennek jegyében megfogalmazott szellemi konstrukció az „irányított demokráciát” felváltó „szuverén demokrácia” ideológemája lett. Ez a 2005 elején bevetett politikai innováció mindenekelőtt arra volt hivatott, hogy elejét vegye minden kívülről megfogalmazott, az oroszországi demokratikus deficitekre rámutató kritikának. A „szuverén demokrácia” ideológiai konstrukciója arra szolgált, hogy egyfelől bizonyítsa, Oroszország olyan demokrácia, amely szuverén módon dönt önnön sorsáról, másfelől pedig immár maga határozza meg, hogy miként definiálja a demokrácia tartalmát, vagyis kizárólag neki van joga eldönteni, hogy a maga részéről mit tekint saját közegében megvalósítható demokráciának. Ez a koncepció a Putyin–Medvegyev-váltás idején még egy elemmel bő-

3 A Nabucco-tervre vonatkozóan lásd Sz. Bíró Zoltán: A Déli áramlat és a Nabucco. *Nemzet és Biztonság*, 2008. 4. sz. 23–29. o.

vült, mégpedig annak sugallatával, hogy manapság a világban „szuverén demokráciának” legfeljebb csak két ország tekinthető, mégpedig az Egyesült Államok és Oroszország. A többi állam lehet ugyan demokratikus, mint ahogy demokratikusak például Washington európai szövetségesei és Japán, de semmiképpen sem szuverének. Kína pedig lehet, hogy szuverén, de semmiképpen sem demokratikus. A „szuverén demokrácia” tartalmának ez a merész kiterjesztése felettébb árulkodó volt. Jól mutatta a külvilág iránt egyre bizalmatlanabbá váló Moszkva önképét.

A „színes forradalmak” kísérleteinek azonban lett még egy fontos következménye. Moszkva a korábbiaknál is határozottabban kezdte ellenezni a NATO további, a Szovjetunió egykori területeit érintő kiterjesztését. A Kreml már a balti államok felvételekor jelezte rosszallását, ám akkor annak bekövetkeztét – erőforrások hiányában – nem tudta megakadályozni. 2004 után azonban – az új keletű, erővel is alátámasztott önbizalmára támaszkodva – már jóval határozottabban, válaszreakciókat is kilátásba helyezve kezdett tiltakozni. Erre a helyzetre az európai NATO-tagállamok egy része, élén Németországgal – vagy azért, mert hitelt adott Oroszország súlyos következményekkel fenyegető nyilatkozatainak, vagy azért, mert fontosnak találta Moszkvával kialakított politikai és gazdasági kapcsolatainak megőrzését – Ukrajna és Grúzia NATO-hoz történő közeledésének lassításával reagált.

A Nyugat és Oroszország közti bizalom leépülésében fontos szerepet játszott az amerikaiak által kezdeményezett – az iráni rakétafenyegetés kiiktatására hivatott – rakétapajzs terve. Az Európában telepítendő rakétavédelmi rendszer 2007 elején vált az orosz–amerikai viszony újabb vitás kérdésévé. Ez a történet azonban nem előzmények nélküli. Legalább négy korábbi, a rakétavédelem ügyéhez kapcsolódó krízishelyzet előzte azt meg. Az első még az 1960-as évek végéhez nyúlik vissza. A Szovjetunió ekkor kezdte meg az ország központi iparvidékét lefedő rakétavédelmi rendszerének, az úgynevezett A–35-ös rendszernek a kiépítését. És bár 1967-ben a szovjet miniszterelnök, Alekszej Koszigin amerikai útja során azt az ajánlatot kapta Lyndon Johnson amerikai elnöktől, hogy a két ország írjon alá a rakétavédelmi rendszerek telepítését korlátozó megállapodást, ám azt akkor a szovjet kormányfő – a rendszer védelmi jellegére hivatkozva – elutasította. Néhány évvel később, 1972-ben azonban – együtt a SALT–1 megállapodással – megszületett a rakétavédelmi rendszerek korlátozására vonatkozó ABM-szerződés is. A következő krízishelyzet 1983-ban alakult ki a Ronald Reagan által felkarolt úgynevezett „stratégiai védelmi kezdeményezéshez” kapcsolódóan. Az amerikai „csillagháborús” terv éveken át lassította a stratégiai támadóegységek csökkentésére, illetve a közép- és rövid hatótávolságú rakéták leszerelésére vonatkozó kétoldalú tárgyalásokat, majd néhány év elteltével – a Szovjetunió felbomlása nyomán – a projekt lekerült a napirendről. A harmadik éles konfliktus 1995–1997 idején alakult ki, amikor Washington szerette volna rakétavédelmi fejlesztéseit kiszabadítani az ABM-szerződés korlátai közül, és javasolta a hadszíntéri és a stratégiai rakétavédelmi rendszerek megkülönböztetését és elválasztását egymástól. Az erre vonatkozó tárgyalások azonban Moszkva rugalmatlansága miatt végül zsákutcába jutottak. A negyedik krízis az amerikaiak 2001 végén tett bejelentéséhez kapcsolódott. Washington ekkor értesítette orosz partnerét, hogy az Egyesült Államok – a szerződésben rögzített módon – féléves türelmi időt követően kilép az ABM-szerződésből. Washington a szerződés

felmondásának orosz tudomásulvételéért hajlandó volt 2002 májusában újabb szerződést kötni a „stratégiai támadóképeségek csökkentéséről”. A Moszkvában aláírt megállapodás arra kötelezte a feleket, hogy a tulajdonukban lévő stratégiai nukleáris robbanófejek számát 2012 végéig az 1700–2200 darab közti szintre csökkentsék. A korábbi hasonló jellegű megállapodásoknál jóval rövidebb terjedelmű szerződés a felekre bízta, hogy a „nukleáris triász” egyes elemeit milyen arányban csökkentik. A megállapodás a START–1 szerződéshez képest az ellenőrzésre vonatkozóan semmiféle kiegészítő feltételt nem szabott. Az orosz vezetés mindazonáltal úgy ítélte meg, hogy az ABM-szerződés felmondásával a stratégiai egyensúly fenntartásának fontos komponense esett ki a rendszerből. Moszkva szerint a támadó és védelmi képességeket egységben kezelő szemlélet nélkül definiálhatatlan a stratégiai egyensúly fogalma. A védelmi képességek korlátozásának megszűnése komolyan aggasztotta Moszkvát. Az orosz nyugtalanságot csak tovább növelte, amikor 2007 elejére az is nyilvánvalóvá vált, hogy Washington eltökélt a Lengyelországba, illetve Csehországba telepítendő rakétapajzs felépítésében.⁴ Az amerikai terv leginkább két ok miatt keltett aggodalmat Moszkvában. Egyrészt politikai okokból, mert amennyiben e pajzs elemei valóban megépülnének, úgy először következnek be – beleértve a „hidegháború” éveit is –, hogy az amerikai stratégiai képességek egy eleme – még ha ez az elem védelmi jellegű is – a kontinentális Európába kerülne. Erre korábban soha nem volt példa. Ez olyan kihívással állította szembe Moszkvát, amit nem volt hajlandó elfogadni. Másrészt, Oroszország semmiféle garanciát nem látott arra vonatkozóan, hogy a telepítendő, robbanófej nélküli elfogó rakéták helyére idővel – ha ezt Washington szükségesnek találja – ne kerülhessenek föld-föld kategóriájú támadó rakéták. És Moszkva abban sem lehetett biztos, hogy az elfogó rakéták telepítése megáll az amerikai részről bejelentett tucatnyi rakétánál. A mértékadó orosz katonai szakértők többsége nem azért tartotta elfogadhatatlannak az amerikai tervet, mert a rakéták bejelentett mennyisége bármiféle kockázatot jelentene az orosz stratégiai erőkre. Az orosz csapásmérő képességet ennél jóval nagyobb teljesítményű rakétavédelmi rendszer sem tudná feltartóztatni, ám egy bizonyos elfogórakéta-szám felett már megváltozna a helyzet.⁵ És miután Moszkva a Bush-adminisztráció idején aggályaira nem kapott megnyugtató választ, mindent megtett – időnként talán nem is a legtaktikusabban – azért, hogy eltérítse e szándéktól mind Washingtonot, mind a pajzs elemeit befogadni kész Varsót és Prágát. Ugyanakkor az amerikai szándékok az európai államok egy részét is nyugtalanra tették, sőt, már a Bush-adminisztráció idején akadtak a tervnek tekintélyes amerikai ellenzői is. Strobe Talbott, a Brookings Intézet elnöke, a Clinton-adminisztráció egykori külügyminiszter-helyettese 2007 októberében a Képviselőház külügyi bizottsága előtt az európai rakétatelepítési tervről kijelentette, hogy e program felvetésével Washington nem tett mást, mint hogy „botot adott Putyin úr kezébe, hogy azzal nagyokat sújthasson Amerikára és európai szövetségeseire”. És nem Talbott volt az egyetlen, aki felettébb kritikusan ítélte meg a telepítési terv erőltetését és politikai hasznosságát. Obama már a választási kampány idején jelezte, hogy amennyiben győz, ebben a kérdésben rugalmasabb lesz.

4 A rakétavédelmi rendszer körüli viták történetére vonatkozóan lásd Арбатов, А. Г.: Стратегические асимметрии и системы ПРО. Независимая газета – Независимое военное обозрение, 20. 01. 2012.

5 A rakétavédelmi rendszerrel összefüggő problémák részletes elemzését lásd Арбатов, А. – Дворкин, В. (ред.): Противоракетная оборона: противостояние или сотрудничество. Москва, 2012.

Mindeközben az is nyilvánvalóvá vált, hogy az európai rakétavédelmi rendszer sorsa nemcsak az Irán körüli konfliktus rendezésével és az ebben játszott orosz szereppel függ össze, hanem a stratégiai támadófegyverek további leszerelésére vonatkozó tárgyalások eredményességével is. Putyin második elnöksége végén már nagyon szorított az idő, mert vészesen közeledett a stratégiai stabilitás szempontjából kulcsjelentőségű szerződések – az 1991-ben megkötött START-1 megállapodás és a 2002-ben, a nukleáris támadóképeségek csökkentéséről aláírt szerződés – érvényességének lejártja. Ráadásul a START-megállapodás – szemben a 2002-es szerződéssel – nemcsak a nukleáris robbanófejek számát szabályozta részletesen, hanem a hordozóeszközökét is, továbbá pontosan és részletekbe menően rögzítette az ellenőrzés mechanizmusait. A stratégiai támadófegyverekre vonatkozó tárgyalások felújítását Moszkva éveken át újra és újra felvetette. Ennek éppúgy megvoltak a gyakorlati, mint a presztízsbeli okai. Az utóbbi azt jelentette, hogy minden ilyen típusú szerződés képletesen az Egyesült Államok mellé emelte Oroszországot. És ez fontos volt Moszkvának. A Bush-adminisztráció azonban ebben a kérdésben mindvégig hajthatatlan maradt. Obamának kellett jönnie ahhoz, hogy ismét megkezdődhessenek a stratégiai támadó képességekre vonatkozó kétoldalú tárgyalások.

A medvegyevi közjáték, 2008–2012

Medvegyev úgy vette át az elnöki szerepkört 2008 tavaszán, hogy már alig lehetett fellelni a Moszkva és a nyugati világ közti – az évtized elején még olyannyira jellemző – kölcsönös bizalom nyomait. Moszkva és a nyugati világ kapcsolatai ekkor már jó ideje ismét leáldozóban voltak. Ez számos okkal függött össze. Többek között azokkal az orosz belpolitikai mindinkább eluraló autoriter tendenciákkal is, amelyek 2003 nyarától – a Jukosz-ügy elindulásától –, illetve az ugyanazon év decemberében megtartott soros parlamenti választásoktól vették kezdetüket. Ugyancsak a kölcsönös elidegenedést erősítették Moszkva növekvő önbizalmának megnyilatkozásai. A külvilág számára mindig kényelmesebb gyenge vagy épp gyengülőben lévő partnerrel tárgyalni, mintsem olyanal, amelyik erősödőben van, kiváltképp, ha az utóbbi előszeretettel hangoztatja is gyarapodó erejét. Oroszország 2003 végétől egyre nyilvánvalóbb módon az utóbbiak közé tartozott. Mindennek gazdasági alapját pedig a 2000 és 2008 nyara közti imponálóan gyors növekedés adta. Az orosz gazdaság ezekben az években átlagosan évi 7-8 százalékkal gyarapodott.⁶ Ennek következtében Oroszország gazdasági teljesítménye – vásárlóerő-paritáson számolva – már 2007-ben megelőzte Franciaországét, a következő évben pedig a brit gazdaságét. Mindennek hátterében elsősorban az állt, hogy az 1999 és 2008 közti rendkívül kedvező globális energiakonjunktúra jelentős pótlólagos jövedelemhez juttatta Moszkvát. Az ország valuta- és aranytartálékai ebben az időszakban 7,5 milliárd dollárról csaknem 600 milliárdra nőttek.⁷ És ezzel Oroszországot lett – Kína és Japán után – a világ harmadik legnagyobb tartalékállománya. A gazdasági növekedés éveiben a belső politikai stabilitás megerősödésével is jártak, aminek fontos előfeltétele volt a reálberek ugyancsak erre az időszakra eső ütemes, évi 10 százalék körüli emelkedése. Mindez együttesen nem minden alap

6 Lásd Sz. Bíró Zoltán: Az orosz gazdaság: válságok és stratégiák (2.). 2000, 2010. március, 12. o.

7 Uo. 12. o.

nélkül keltett aggodalmat a külvilágban, főként egy olyan ország esetén, amely növekvő erejének tudatában egyre határozottabban képviselte saját – mások szempontjaira egyre kevésbé tekintettel lévő – érdekeit. E visszatért önbizalom kiteljesedése tükröződött Vlagyimir Putyin 2007 februárjában, a müncheni biztonságpolitikai fórumon elmondott beszédében is. Az orosz elnök ekkor vett részt először – és mind ez idáig utoljára – ezen a nagy hagyományú találkozón. A beszédnek ugyan nem volt egyetlen olyan eleme sem, amiről Putyin azt megelőzően ne tett volna említést, ám bírálatát – ami egyszerre tükrözte a Nyugattal szembeni rosszállását és csalódottságát – ilyen koncentrált formában még soha korábban nem adta elő.

Medvegyev ilyen politikai és gazdasági környezetben vette át 2008 tavaszán az elnöki feladatokat. Ez azonban – Putyin kormányfői szerepvállalása miatt – kezdettől fogva csak részleges lehetett, noha a távozó elnök – kiváltképp eleinte – kifejezetten kerülte a kül- és biztonságpolitikai kérdésekben történő nyilvános állásfoglalást, látványosan átengedve azt fiatalabb utódjának. Ennek ellenére aligha gondolhatta bárki is komolyan, hogy Medvegyev önálló – Putyinnal nem egyeztetett – külpolitikát visz. Arra, hogy talán mégsem ez a helyzet, komolyan csak egyszer – 2011 tavaszán – lehetett gyanakodni, igaz, akkor is csak rövid ideig. Az átmeneti elbizonytalanodást – Medvegyev politikai önállósodásának látszatát – a líbiai katonai beavatkozásnak utat nyitó BT-szavazás körüli váratlan, a „tandemokraták” közti szóváltás szülte. Ezenkívül aligha találni példát arra, hogy a tandem tagjai közti stílári vagy hangsúlybeli különbségeken túl bármi is elválasztotta volna őket egymástól. Ezekben az években sokkal inkább azt lehetett érzékelni, hogy Putyin és Medvegyev tudatosan próbálja kihasználni a köztük lévő, a politikai alkatuk eltéréseiből fakadó különbségeket. Az egyszerre használt keményebb és megengedőbb hangnem – mind az országon belül, mind azon kívül – tágitotta az orosz vezetés mozgásterét.

Medvegyev részéről egyébként sem lett volna bölcs dolog, ha már nem sokkal beiktatása után politikai figyelmének és erejének nagy részét a Putyintól való „megszabadulás” vágya és reménye kötötte volna le. Ez nemcsak azért lett volna elhibázott döntés, mert annak megvalósításához Medvegyevnek sem politikai ereje, sem kellő társadalmi támogatottsága nem volt, hanem azért is, mert Moszkva már röviddel az új elnök színrelépése után két rendkívül súlyos kihívással találta szembe magát. Egyfelől a grúziai konfliktussal,⁸ másfelől a globális válságnak – az előbbivel csaknem egyidejűleg jelentkező – oroszországi begyűrűzésével.

A 2008-as grúziai ötnapos háború a müncheni beszédnél is erőteljesebb jelzése volt annak, hogy Moszkva egy határon túl nem hajlandó tovább hátrálni. És ezt a határvonalat ebben az esetben nem csupán az érdekeivel ellenkező, a NATO FÁK-térségre is kiterjedő bővítésének erőltetése jelentette, hanem egy ennél is érzékenyebb probléma. Mégpedig az, hogy Oroszország nem hajlandó semmilyen körülmények között sem elfogadni, ha közvetlen környezetében valamely konfliktust – befagyott területi vitát – megkérdésezése és egyetértése nélkül próbálnak megoldani, ráadásul erőszakkal. Tbiliszi Dél-Oszétia ellen indított augusztus eleji offenzívája épp erre az utóbbira adott példát, azzal súlyosbítva azt, hogy a támadás első áldozatai a grúz és oszét erőket egymástól elválasztó orosz békefenn-

8 A grúziai háború előzményeire vonatkozóan lásd Sz. Bíró Zoltán: Az abház és a dél-oszét kérdés változó dimenziói. *Nemzet és Biztonság*, 2008. 6. sz. 27–37. o.

tartók voltak. Lehet persze hivatkozni – ráadásul nem is alaptalanul – a háborút megelőző orosz magatartás provokatív jellegére és Moszkva grúzokkal szembeni rosszhiszeműségére, ám mindez mit sem változtat azon a tényen, hogy a támadást mégiscsak a grúzok kezdték el. Ez végzetes hibának bizonyult. Olyan drámaian felelőtlen lépésnek, amely alkalmat adott arra, hogy Moszkva rövid időn belül mozgósítsa és bevesse az Észak-Kaukázusban épp hadgyakorlatot tartó erőit. Oroszország azonban nem érte be annyival, hogy csapatai kizárólag azokról a dél-oszét területekről űzzék ki a grúz erőket, amelyek még a szovjet felbomlás időszakában váltak engedetlenné és vonták ki magukat Tbiliszi felügyelete alól, de behatoltak a dél-kaukázusi ország „törzsterületeire” is, sőt élve az alkalommal, segítséget nyújtottak az ugyancsak régóta önálló életet élő Abháziának, hogy függő területi vitáit „rendezze” a központi grúz hatalommal. Mindezt aligha lehetett arányos katonai válasznak tekinteni, kiváltképp, ha ehhez még hozzátesszük: az EU erőteljes fellépése kellett ahhoz, hogy Moszkva a háború ötödik napján leállítsa Tbiliszi felé tartó erőit.

A Medvegyev–Putyin-páros a konfliktus során valószínűleg akkor követte el legkomolyabb politikai hibáját, amikor – a Nyugat kettős mércéjére hivatkozva – 2008. augusztus 26-án elismerte Dél-Oszétia és Abházia függetlenségét, s egyúttal diplomáciai kapcsolatokat létesített a két grúziai szakadár területtel. E döntésben nemcsak a Nyugatnak Koszovó szuverenitását elismerő magatartása játszott közre, hanem az is, hogy Moszkva semmiféle megértést sem tapasztalt álláspontja iránt, sem a fegyveres összetűzés napjaiban, sem az azt követő hetekben, beleértve a fegyveres konfliktus kiobbantásáért viselt felelősség kérdését is. Ez a helyzet oly mértékben felbőszítette Moszkvát, hogy – döntésének várható negatív következményeivel mit sem törődve – mindennél fontosabbnak találta erejének és határozottságának demonstrálását. Ehhez pedig épp a két szecessziós terület függetlenségének elismerését tartotta a leginkább meggyőző eszköznek. Moszkva ugyanis úgy ítélte meg, hogy amennyiben a Nyugat a szerbek akarata ellenére dönthetett a koszovói albánok függetlenségéről, úgy Oroszország is dönthet az oszétok és abházok szuverenitásáról. És mert ebben a helyzetben a mindenáron való erődemonstrálás volt a legfontosabb, az orosz vezetést a legkevésbé sem foglalkoztatta, hogy lesznek-e majd olyan országok, amelyek a két szakadár állam elismerésében követik példáját. Mint utóbb kiderült, ilyenek alig akadtak.

A grúziai események pillanatok alatt drámai mélységbe taszították az orosz–nyugati viszonyt. Ennek részeként a NATO felfüggesztette minden kapcsolatát Moszkvával. Történt mindez akkor, amikor Oroszországra a grúziai háborúnál is súlyosabb megpróbáltatások vártak. A Nyugatot sújtó globális válság hullámai ugyanis 2008 nyarán elérték Oroszországot is.⁹ Ennek első jelei már júliusban megmutatkoztak. Ez volt ugyanis az első olyan hónap, amikor az ipari kibocsátás az előző hónap teljesítményéhez képest elkezdett visszaesni. Novemberben már az októberhez mért hanyatlás meghaladta a 10%-ot, az előző év novemberéhez képest pedig a 8,7%-ot. Hiába halmozott fel Moszkva 2008 augusztusára jelentős pénzügyi tartalékokat, ezek a megtakarítások – kiváltképp az őszi hónapokban – rendkívül ütemesen elkezdtek apadni. A visszaesés 2009. március elején érte el mélypontját. Akkorra az ország arany- és valutatartalékai már 376 milliárd dollárra

9 A globális válság oroszországi következményeiről lásd Sz. Bíró Zoltán: *Az orosz gazdaság: válságok és stratégiák. 2000, 2009. július–augusztus*, 32–47. o., valamint *Uő: Az orosz gazdaság: válságok és stratégiák (2.) 2000, 2010. március*, 12–27. o.

csökkentek. Mindez annak volt a következménye, hogy az állam ebben az időszakban számos probléma kezelését vállalta magára a rubel árfolyamának védelmében tett intervenciók lépésektől a bankrendszer likviditási gondjainak enyhítésén át egészen az orosz magáncégek refinanszírozási kötelezettségeinek átvállalásáig. Ez az utóbbi kiváltképp súlyos teherterelt jelentett. Az orosz cégek korporatív hitelállománya ugyanis 2008 őszén már meghaladta az 540 milliárd dollárt. Ez többszörösével múlta felül az ország szuverén adósságállományát, ami ekkor már kevesebb volt 40 milliárd dollárnál.

A válság következtében az orosz gazdaság, amely 2007-ben még 8,5%-kal tudta növelni GDP-jét, a következő évben – az év második felében rá lesújtó recesszió következtében – már csak 5,2%-kal tudta bővíteni teljesítményét. 2009-ben pedig az előző évhez képest már 7,8%-os volt a GDP visszaesése. Ám a tényleges helyzet még ennél is drámaibban alakult. Ha összevetjük a válság oroszországi begyűrűzése előtti utolsó félév adatait az egy évvel későbbiekkel, akkor kiderül, hogy a visszaesés mértéke elérte a 10,9%-ot. Ilyen mérvű hanyatlásra a G20-as csoport egyetlen más országában sem lehetett példát találni. Egyedül a mexikói recesszió mértéke (–10,3%) közelítette ezt meg, miközben a sereghajtók közé tartozó Németország (–7,3%) és Törökország (–7%) teljesítménye is több mint 3%-kal bizonyult jobbnak az oroszországinál. Elgondolkodtató és egyben Oroszország jövőbeli stratégiai pozícióinak alakulását is előre vetíti, hogy Kína – miközben az orosz gazdaság növekedési üteme előbb lelassult, majd recesszióba fordult – mind 2008-ban (+9,6%), mind 2009-ben (+9,2%) ütemesen tudta teljesítményét növelni. Az orosz gazdaság ugyan 2010-ben újra növekedési pályára állt, de bővülésének üteme jócskán elmaradt a válság előttitől. Az orosz GDP ugyanis 2010-ben 4,5%-kal, míg a következő évben 4,3%-kal nőtt. 2012 első negyedévével azonban teljesítménye ismét ütemesen csökkenni kezdett.¹⁰

Az orosz gazdaság a globális válságot megelőző években nemcsak önmagához képest nőtt dinamikusabban, de a világgazdaságon belüli részesedése tekintetében is. Ez a részesedés – folyó árfolyamon számolva – 2000-ben még csak 0,8%-os volt, míg öt évvel később már több mint a duplája, majd újabb két év elteltével egészen a 2,3%-os szintig emelkedett. A globális válság első hulláma következtében azonban ismét csökkent a részesedése, de az még mindig 2% fölötti. (Vásárlóerő-paritáson számolva az orosz mutató a fenti adatoknál valamivel jobb, 3% körüli.)¹¹ Ez a növekedési pálya – kiváltképp annak 2000 és 2008 közötti szakasza – kétségtelenül figyelmet érdemlő. Érdemes azonban azt összevetni olyan jelentős szereplők – országok és országcsoportok – világgazdasági részesedésének alakulásával, mint amilyen a BRICS-csoport, az EU vagy az Egyesült Államok. Ebből az összevetésből például kiderül, hogy a tárgyalt időszak egyértelmű győztese a BRICS-csoport volt, amelynek tagjai – Brazília, Oroszország, India, Kína és Dél-Afrika – 2000 és 2009 közt 8,3%-ról 16%-ra tudták világgazdasági részesedésüket növelni. Párhuzamosan ezzel az EU is bővíteni tudta globális részesedését. A 2000-es 26,5%-os szintről 2007-re már 30,4%-ra tornászta föl magát, majd a globális válság következtében részesedése valamelyest csökkent. Eközben az Egyesült Államok világgazdasági súlya egyre kisebb lett.

10 Az orosz makrogazdasági adatok – miként a FÁK-térség többi országának hasonló adatai is – a Független Államok Közössége Nemzetközi Statisztikai Bizottságának (Международный статистический комитет СНГ) honlapján (www.cisstat.ru) érhetőek el.

11 Lásd Россия в полицентричном мире. Москва, 2011. с. 188.

Míg 2000-ben részesedése elérte a 31,3%-ot, addig öt év múltával az már csak 27,6%-nál tartott. A folyamat azonban nem állt meg, így 2007-ben az amerikai gazdaság már csak a világgazdaság 25,3%-át tette ki, míg két évvel később még ennél is kisebb hányadát, mindössze 23,4%-át.¹² Mindez azonban jelentősen nem változtatott Oroszország helyzetén sem az Egyesült Államok, sem az Európai Unió vonatkozásában. Bármelyikkel összevetve az orosz gazdaság teljesítménye még mindig elenyészően kicsi. Nem sokkal jobb a helyzet, ha a globális szintről eggyel lejjebb lépve az orosz gazdaságot Európa teljesítményével vetjük egybe. Ha az öreg kontinens országait hat csoportra osztjuk – az EU-ra, Oroszországra, az EU-n kívüli fejlett országokra (Norvégia, Svájc, Izland és néhány további kisállam), a balkáni hatokra (Szerbia, Montenegró, Macedónia, Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Albánia), a FÁK-térség európai szubregiójára (Ukrajna, Fehéroroszország, Moldova) és végül Törökországra –, akkor azt látjuk, hogy Európa gazdaságát döntően az Európai Unió uralja. Az EU 28 tagállama adja ugyanis – vásárlóerő-paritáson számolva – Európa gazdasági teljesítményének 77%-át. Ha ehhez még hozzáadjuk az EU-n kívüli fejlett országok csoportjának teljesítményét, akkor ez az arány már a 80%-ot is meghaladja. Ehhez képest Oroszország részesedése a teljes európai gazdaságból alig több mint 11%-os, vagyis alig kétszer nagyobb, mint amire a török gazdaság képes. Moszkva Európában betöltött gazdasági súlyát az sem növelné meg jelentősen, ha teljesítményéhez hozzászámolnánk a FÁK európai tagállamainak teljesítményét. Az ugyanis legfeljebb két százalékkal tudna javítani a helyzeten.¹³

Mindazonáltal hiba lenne ebből arra következtetni, hogy Moszkva ne lenne fontos partner Európa számára. Ez messze nincs így, mindenekelőtt a még mindig nagyon jelentős orosz energiaszállítások miatt. Mint az közismert, Oroszország biztosítja az EU teljes gázfogyasztásának 30%-át.¹⁴ Ugyanakkor kevésbé ismert, hogy ez a részesedési arány a kőolaj tekintetében ennél magasabb, eléri a 40%-ot, ám emiatt – miután a kőolaj, ellentétben a földgázzal, globális termék – az EU különösebben nem aggódik. Oroszország azonban nemcsak energiaszállításai miatt fontos az Európai Unió számára, de felvevőpiacként és a közvetlen befektetések célországaként is. Beszédese, hogy az EU-országok oroszországi közvetlen befektetéseinek felhalmozott értéke a 2006-os 33 milliárd euróról 2009-re 73 milliárdra nőtt, míg ezzel párhuzamosan az EU területén eszközölt orosz befektetések 12 milliárd euróról 24 milliárdra nőttek.¹⁵

Az EU és Oroszország közti gazdasági egymásrautaltság ugyan kölcsönös, de az sem szerkezetében, sem jelentőségében nem szimmetrikus. Az EU országai mindenekelőtt nyersanyagokat és energiahordozókat vásárolnak Oroszországtól, míg Moszkva különböző feldolgozott termékeket, gépeket, berendezéseket és élelmiszert szerez be Európában. Jellemző, hogy Moszkva teljes gyógyszerimportjának háromnegyede, míg a külső piacon vásárolt cukor, teherautó és textilfa több mint fele az EU tagállamaiból származik. De még az olyan – az orosz gazdaság működésében fontos szerepet játszó – termékek is, mint

¹² Uo. c. 297.

¹³ Uo. c. 280.

¹⁴ 2013-ban az Európai Unió államainak földgázfogyasztása 541 milliárd köbméter volt. Ebből 161,5 milliárd köbmétert Oroszországtól vásároltak. Ez a teljes EU-s fogyasztás 30,07%-ának felel meg.

Lásd www.gazeta.ru/business/2014/06/06/6062433.shtml.

¹⁵ Uo. c. 296.

amilyenek a kőolaj és földgáz szállításához szükséges csövek, csaknem egyharmad részben Európából kerülnek beszerzésre.¹⁶ Ugyanakkor a teljes orosz külkereskedelmen belül az EU-térség súlya és jelentősége messze nagyobb, mint amilyen szerepet az orosz gazdaság játszik az Európai Unió külgazdasági kapcsolataiban. Míg az előbbi esetében ez a részesedés 50% körüli, addig az utóbbiban ennek csak töredéke.¹⁷ Eme aszimmetria dacára aligha kétséges, hogy az orosz gazdaság egy „Európa felé fordított” gazdaság. Ezért nem véletlen, hogy a korai – 2000 és 2002 közti – putyini fordulathoz hasonlóan Medvegyev is mindegyik Európában látta Moszkva legfontosabb politikai és gazdasági partnerét. És ahogy 2010 elejére egyre inkább elhalványodott a grúzai háború emléke, úgy tért fokozatosan vissza – a kölcsönös távolságtartással szemben – az ismételt kapcsolatteremtési igény. Ezt a fordulatot jelezte az az elnöki utasításra készített hosszú külügyminisztériumi feljegyzés, amely az ország modernizációjának diplomáciai eszközökkel történő támogatását foglalta össze. Az eredetileg 2010 februárjában elkészült terjedelmes dokumentumot¹⁸ néhány hónappal később a moszkvai *Russzkij Newsweek* szivárogtatta ki honlapján. Az anyag azért érdemel kitüntetett figyelmet, mert koncentrált módon jutott kifejeződésre benne a medvegyevi külpolitika lényege: az ország modernizálását segítő aktív külkapcsolati rendszer középpontba állítása. Jellemző módon a fenti program elfogadását követően Medvegyev előírta, hogy a kormány félévenként tegyen jelentést a dokumentumban szereplő tervek és programpontok teljesítéséről. (Ugyancsak jellemző módon és egyben kifejezve az érelődő újabb fordulatot, Putyin még miniszterelnökként 2012 elején törölte a teljesítendő feladatok közül a programmal kapcsolatos beszámolási kötelezettséget.) Ebben a medvegyevi programban az a határozott álláspont fogalmazódott meg, hogy mindenekelőtt az EU tagállamai lehetnek Oroszország modernizálásának technológiai és tőkeforrásai. A dokumentum régiókra és országokra bontva sorolta fel a gazdasági és technológiai együttműködés lehetséges konkrét területeit. Ebben a lajstromban kitüntetett helyen szerepelt Európa, kiváltképp a kontinens olyan, Moszkva számára hagyományosan fontos országai, mint Németország, Franciaország, Olaszország és Hollandia. Jellemző módon mindössze három olyan európai ország akadt, amelyik egyetlen megjegyzés erejéig sem szerepelt a dokumentumban. Ez Nagy-Britannia, Lengyelország és Magyarország volt. Más és más okok játszottak ebben közre, de hiányuk már csak azért is feltűnő volt, mert még olyan országok is szerepeltek a listán, mint Bosznia-Hercegovina.

Medvegyev számára – elnöksége korai időszakának két súlyos kihívása után – kifejezetten kedvező fordulatként jelentkezett az Obama-adminisztráció 2009. januári beiktatása. A Bush-kormányzatot váltó új adminisztráció kezdettől megpróbált enyhíteni a két ország között felhalmozódott feszültségeken. Ezek a feszültségek számos tényezőtől adódtak. Moszkva és Washington álláspontja – az egykori szovjet belső periféria politikai jövőjétől az energiapolitika kényes kérdésein át az orosz belpolitikai folyamatok eltérő

16 Uo. c. 298.

17 Uo. c. 296.

18 Программа эффективной использования на системной основе внешнеполитических факторов в целях долгосрочного развития РФ. A dokumentum a *Russzkij Newsweek* honlapján volt elérhető. A hetilap azonban 2010 októberében megszűnt. Nem sokkal később a kiadvány honlapja is elérhetetlenné vált. Ennek ellenére a szóban forgó dokumentumot az orosz keresőmotorok – yandex.ru vagy a rambler.ru – segítségével máig meg lehet találni különböző, a feljegyzést elmentő orosz oldalakon.

megítéléséig – számos kérdésben ütközött egymással. Ugyancsak feszültségforrásként jelentkezett a stratégiai stabilitás fenntartásának eltérő értelmezése, ami amerikai oldalon a nukleáris támadó fegyverek további leszerelésére vonatkozó orosz tárgyalási javaslat kitartó elutasításában és az amerikai rakétapajzs európai telepítésének erőltetésében fejeződött ki. E feszültségek enyhítésére az Obama-adminisztráció a kapcsolatok „újraindítását” javasolta, és több, a Bush-korszakban konfliktust keltő ügyben hátrébb lépett. Ennek jegyében a korábbiaknál jóval kevésbé mutatkozott aktívnak a FÁK-térség államaiban, miként a régió energiapolitikai ügyeibe is visszafogottabban avatkozott be. Washington kész volt elfogadni Moszkva tárgyalási javaslatát a nukleáris támadó fegyverek további csökkentésére vonatkozóan is. Ezek a tárgyalások az előzetesen vártnál ugyan tovább tartottak, ám végül mégis sikerrel zárultak. Így Obama és Medvegyev 2010 áprilisában Prágában aláírhatta az újabb START-szerződést.¹⁹ A 2011 februárjában életbe lépő megállapodás a hadrendben tartható nukleáris robbanófejek számát mindkét oldalon 1550 darabban, míg a hordozóeszközök számát 700 darabban határozta meg. Ez azt jelentette, hogy a 2002 májusában megkötött utolsó, stratégiai fegyverekre vonatkozó megállapodáshoz képest a nukleáris robbanófejek számát harmadával, míg a hordozóeszközökét – a START-1 szerződésben rögzítettekhez képest (miután a 2002-es megállapodás a hordozóeszközök számára vonatkozó új előírást nem tartalmazott) – több mint felével csökkentették. Mindez fontos eredmény volt annak ellenére is, hogy a rakétavédelmi rendszer ügyében nem sikerült a feleknek megegyezniük. Ezért aztán az Állami Duma csak úgy ratifikálta a megállapodást, hogy a ratifikációs eljárás során külön nyilatkozatot csatolt a szerződéshez, amelyben fenntartotta a megállapodás felmondásának jogát, amennyiben a rakétavédelmi rendszerek telepítésében biztonságát fenyegető fejlemény következne be.²⁰

A kapcsolatok „újraindítása” jegyében Moszkva és Washington több mint egy tucat vegyes bizottságot is felállított, de ezek munkája – az ígéretes kezdet dacára – nem hozott áttörést a két ország kapcsolataiban. A prágai megállapodás aláírása után még három fontos külpolitikai vonatkozású eseményre került sor Medvegyev elnöksége idején. Egyrészt mutatkoztak halvány jelei annak, hogy Irán ügyében Moszkva kész közeledni az amerikai és nyugat-európai állásponthez. Erre lehetett következtetni – többek között – abból, hogy Medvegyev elnöki rendeletben tiltotta meg az orosz Sz–300-as rakétavédelmi rendszer Iránnak történő leszállítását. Ugyancsak az orosz–nyugati közeledés jeleként volt értékelhető, hogy a Líbiára vonatkozó BT-szavazáskor Oroszország tartózkodott – vagyis nem élt vétőjogával –, és ezzel lényegében lehetővé tette a nyugati katonai beavatkozást a polgárháborúba sodródott észak-afrikai országban. Az orosz ENSZ-nagykövet – a külügyminisztérium álláspontjával szemben – Medvegyev utasítását követve járt el, ami utóbb nyilvános szóváltásba keverte az orosz engedékenységet bíráló Putyint és a vétót elutasító Medvegyevet. Végül pedig Medvegyev elnökségének utolsó szakaszában sikerült tető alá hozni azt a megállapodást, amely lehetővé tette, hogy a NATO az oroszországi Ul-

19 Договор между Российской Федерацией и Соединенными Штатами Америки о мерах по дальнейшему сокращению и ограничению стратегических наступательных вооружений (8 апреля 2010). Президент России, http://newskremlin.ru/ref_notes/512.

20 A szerződés részleteire vonatkozóan lásd Антонов, А. И.: Контроль над вооружениями: история, состояние, перспективы, Москва, 2012. с. 40–62.

janovszkban egy átrakodó állomást alakíthasson ki. Ezzel Uljanovszk az Afganisztánban harcoló nyugati erők utánpótlási útvonalának fontos elemévé vált. A belső-ázsiai országba tartó hadfelszerelést a rigai kikötőben rakják át szerelvényekre, és azok Lettországon és Oroszország európai részén áthaladva érnek el a dél-orosz városba. Ott a szállítmány repülőgépekre kerül, és Üzbegisztán fölött átrepülve jut el Afganisztánba.

Annak ellenére, hogy Moszkva kétségtelenül érdekelt volt az amerikaiakkal fenntartott viszony rendezésében – az ellentétek enyhítésében –, Medvegyev elnöksége idején is folytatódott az orosz katonai kiadások ütemes növekedése. A stockholmi béke kutató intézet, a SIPRI adatai szerint az orosz védelmi kiadások 2011-re már megközelítették a 72 milliárd dollárt. Ezzel Oroszország – az Egyesült Államok (711 milliárd dollár) és Kína (143 milliárd dollár) mögött – a világ harmadik legnagyobb katonai költségvetésű országává vált.²¹ A növekvő védelmi kiadások egyre inkább militarizálták is az eurázsiai óriást. A bonni székhelyű, konverzióval foglalkozó nemzetközi központ, a BICC adatai szerint Oroszország 2012-re a világ – Izrael, Szingapúr és Szíria után következő – negyedik leginkább militarizált rendszerévé alakult.²² Az intézet több paraméter – egyebek mellett a katonai kiadások GDP-hez mért aránya, a hadsereg és a tartalékos állomány létszáma és összlakossághoz mért aránya – alapján összeállított listáján az Egyesült Államoknak csak a harmincadik, míg Kínának a nyolcvankettedik hely jutott.

Az orosz külpolitika – leszámítva az Uljanovszkra vonatkozó megállapodást – 2011 nyaratól, vagyis attól kezdve, hogy a parvánok mögött feltehetően végérvényesen eldőlt Putyin elnöki visszatérése, látványos tervekkel vagy emlékezetes döntésekkel nem vétette észre magát. Talán csak egy olyan terület akadt – az Ukrajnával folyó földgáztárgyalások ügye –, ahol Moszkva ebben az időszakban is aktívnak mutatkozott, még ha eredményt nem is sikerült elérnie. Ez a terület azonban már 2011 őszén is sokkal inkább Putyin illetékességi körébe tartozott, mintsem az akkor már az elnöki székből távozni készülő Medvegyevébe.

Putyin harmadik elnökségének külpolitikája, 2012–2014

Miután Putyin Medvegyev elnöksége idején éppúgy ellenőrzése alatt tartotta a politikai folyamatokat, miként korábban, ezért értelmetlen vele kapcsolatban politikai visszatérésről beszélni. Visszatérni nyilván csak az tud, aki korábban elment. Putyin 2008 tavaszán ezt nem tette, hanem miniszterelnökként – formálisan az oroszországi közhatalom második embereként – éppúgy első számú vezetője maradt az országnak, mint volt azt megelőzően.

Putyin új pozíciójában egy ideig feltűnően ügyelt arra, hogy a kormányfő és az államelnök közhatalmi szerepei világosan elváljanak egymástól. Idővel azonban egyre kevésbé figyelt erre, és kezdett mind gyakrabban kül- és biztonságpolitikai kérdésekben is megnyilatkozni. Ez fordított szereposztásban elképzelhetetlen lett volna, mint ahogy az is volt Putyin korábbi miniszterelnökei, Mihail Kaszjanov (2000–2004), Mihail Fradkov (2004–2007) és Viktor Zubkov (2007–2008) esetében. De ami még ennél is világosabban jelezte, hogy a végső döntés joga még a tandemokratikus években sem került át Medvegyevhez,

21 SIPRI Yearbook 2012, 152. o.

22 Lásd http://www.bicc.de/fileadmin/Dateien/pdf/press/2012/Update_GMI_2012_Fact_Sheet_e_neu.pdf.

az az energetikai terület volt. Putyin ugyanis – függetlenül attól, hogy épp államfő vagy miniszterelnök volt – az energetika stratégiai ügyei feletti ellenőrzést egy pillanatra sem adta át. Meggyőzően mutatta ezt a 2006-os és a 2009-es orosz–ukrán gázcsörte története. Az első idején Putyin még államfő, míg három évvel később már csak miniszterelnök, ám ennek ellenére orosz oldalon mindkét esetben ő volt a kulcsfigura. Medvegyev hiába állt 2009 januárjában már csaknem egy éve elnökként Oroszország élén, a közel három héten át tartó gázháború idején semmi emlékezetessel sem vétette észre magát. Nem úgy Putyin, aki ezekben a hetekben valósággal elemében volt. Sorra adta ki utasításait, kommentálta a történéseket és fogadta egymás után az interjút kérő újságírókat. És ő volt az, aki ott állt a földgáz-megállapodást kidolgozó két energetikai cég – a Gazprom és a Naftogaz – vezetője mögött, amikor azok a Kremlben aláírták az új szerződést. Mindez komoly alapot adott annak feltételezésére, hogy az energetikai ügyek továbbra is Putyin felügyelete alatt maradnak, függetlenül attól, hogy miniszterelnökként vagy államfőként irányítja az országot. Ezek a várakozások utóbb igazolódtak is. Erre vallott annak az államfő mellett működő testületnek²³ a gyors felállítása is, amelynek elnöki posztját maga Putyin kapta meg, míg operatív irányítójává Igor Szezsint, a Putyin-kormány energiaügyekben illetékes egykori miniszterelnök-helyettesét, az elnök régi bizalmasát nevezték ki. Az energetikai szektor stratégiai fejlesztéséért felelős bizottság rendkívül széles jogkört nyert. Felállításával egy olyan új „intézmény” jött létre, amely lehetőséget ad Putyinnak, hogy a Medvegyev-kormány fölött átnyúlva szoros és hatékony felügyelet alatt tarthassa az ágazatot.

Az elnöki székbe visszatérő Putyin energetikára alapozott külpolitikai aktivitása már rövid időn belül megmutatkozott, leginkább Ukrajnával kapcsolatban. Ennek előzményei visszanyúlhatnak 2011 őszére, amikor is intenzív gáztárgyalások kezdődtek Moszkva és Kijev között. Ukrajnáról a Gazpromtól vásárolt földgáz árának csökkentését, míg orosz oldalról az Ukrajna területét átszelő magisztrális gázvezetékek feletti ellenőrzés – Moszkva számára kellő garanciákat nyújtó – megszerzését próbálták elérni. 2011 decemberében már-már úgy tűnt, hogy sikerült megegyezésre jutni. Az ukrán sajtó kész tényként közölte, hogy a felek megállapodtak két 50-50 százalékos orosz (Gazprom) és ukrán (Naftogaz) tulajdonban lévő vegyesvállalat létrehozásáról. Az egyik megkapta volna a teljes gáz-transzitzrendszer, együtt az ukrainai stratégiai gáztározókkal, míg a másik a helyi elosztó- és kiszolgálórendszer tulajdonosa lett volna. Három nap múltán azonban kiderült, hogy mégsem sikerült megállapodni. A tárgyalások tartalma így is világosan jelezte a felek stratégiai ambícióit. Ugyanakkor már ez a közzététel is mutatta, hogy nem akármilyen tétokról volt szó. Moszkva számára ugyanis láthatóan fontos – stratégiai jelentőségű – kérdés volt, hogy meg tudja-e szerezni az ukrainai szállítási útvonal feletti ellenőrzést. Ez azért lett volna fontos Moszkvának, mert e rendszer modernizálása jóval kevesebbe kerülne, mint a Déli Áramlat megépítése. Ráadásul az Ukrajnán áthaladó szárazföldi útvonal kapacitásbővítés nélkül is legalább kétszer akkora áteresztő képességgel rendelkezik, mint az évi 63 milliárd köbméteresre tervezett fekete-tengeri vezeték. A tárgyalások intenzitása egyben arra is rávilágított, hogy Moszkva mindent megtesz annak érdekében, hogy Kijevet rávegye ajánlata elfogadására. Már akkor világos volt, hogy abban az esetben, ha

23 Az energetikai szektor felügyeletére felállított bizottság elnevezése: Комиссия по стратегическому развитию ТЭКа. A bizottságot felállító és illetékességét meghatározó elnöki rendelet szövegét lásd <http://www.kremlin.ru/acts/15656>.

nem sikerülne megállapodásra jutni, Ukrajnának számolnia kell gáz-tranzitrendszerének „kiszáritásával”. Ehhez Oroszországnak még a Déli Áramlatot se kellene megépítenie, elég lenne az Északi Áramlat már ma is kész két szálát további egy vagy két vezetékággal bővítenie. Nem véletlenül utasították a balti-tengeri projekt részvényesei 2012 áprilisában a vállalat menedzsmentjét arra, hogy vizsgálja meg egy esetleges harmadik, illetve negyedik vezetékág fektetésének lehetőségét. Amennyiben ugyanis megépülne ez a további két vezeték-szál, úgy az Északi Áramlat – a maga évi 110 milliárd köbméterre növelt kapacitásával – teljes egészében kiválthatná az ukrán tranzitrendszert. (Már az eddig megépített két vezeték-szál is jelentős mennyiséget vett át az ukrán tranzitútvonalról. Mert míg 2009-ben az Európába exportált orosz gáz 85%-a Ukrajnán keresztül jutott el a fogyasztókhoz, addig ez az arány 2013-ra lecsökkent 50% alá.) Ám akármelyik változat is valósul meg – a bővített Északi Áramlat vagy a fekete-tengeri projekt –, az mindenképpen súlyosan érinti majd Ukrajnát. Kijev – érzékelve az e helyzetből következő kockázatokat – elkezdte keresni az Oroszországtól való energetikai függetlenedés útjait. Ennek érdekében egyrészt megpróbálta csökkenteni az ország még mindig nagyon magas földgázfogyasztását, másrészt kezdte keresni annak lehetőségét, hogy miként tudná szükségletei mind nagyobb részét nyugati piacokon beszerezni. Ám egyik feladat teljesítése sem ígérkezik könnyűnek. Ráadásul Kijev mindezzel egy olyan időszakban kezdett el foglalkozni, amikor a putyini politika egyik legfontosabb célkitűzésévé az Ukrajnát is bevonó Eurázsiai Unió megteremtése vált. Ez a több lépésben kiépítendő együttműködési modell a posztszovjet térség politikailag és gazdaságilag legfontosabb államait próbálja előbb egy közös vámunióba terelni, majd – a gazdasági együttműködés további elemeivel kiszélesítve – 2015 januárjától Eurázsiai Gazdasági Szövetségként működtetni. A vámunióba viszonylag könnyen sikerült bevonni mind Kazahsztánt, mind Fehéroroszországot, de a térség Oroszország utáni legfontosabb államát, Ukrajnát hosszú időn át nem sikerült erről meggyőzni. Ám a 2013 őszére egyre súlyosabb gazdasági, majd politikai válságba sodródó Ukrajna – cserébe Oroszország pénzügyi segítségéért – tavaly év végén *valószínűleg* elfogadta Moszkva vámunióba invitáló ajánlatát. A decemberi Putyin–Janukovics-alku valamennyi részlete továbbra sem ismert. Ennek ellenére nem alaptalanul feltételezhető, hogy a paktum nemcsak a nyilvánosságra hozott orosz támogatás különböző elemeit tartalmazta, hanem valamilyen ukrán ellentételezést is. Nem tűnik életszerűnek, hogy Moszkva úgy ígérte volna meg ukrán állampapírok vásárlását 15 milliárd dollárért, valamint az Ukrajnának szállított gáz árának harmadával történő csökkentését, hogy ne kért volna ezért valamit cserébe. Janukovics leginkább egy dolgot adhatott. Megígérhette Ukrajnának a vámunióhoz való csatlakozását.

2013 decemberében tehát még úgy tűnt, hogy Moszkva politikai és gazdasági eszközökkel elérte célját.²⁴ 2014 februárjára azonban kiderült, hogy ezek az eszközök mégsem voltak elégségesek. Az ukrán politikai közösség jelenetős része ugyanis kifejezésre juttatta, hogy nem a Kelethez, hanem a Nyugathoz való csatlakozásban látja országa modern jövőjét, miközben e stratégiai fordulat megannyi következményével – várható társadalmi árával – aligha van tisztában. Ezzel szemben Putyin és környezete annál inkább tisztá-

24 Az ukrán válság korai – 2013 végéig tartó – szakaszáról lásd Sz. Bíró Zoltán: Ukrajnai tanulmányok. *Mozgó Világ*, 2014. 1. sz. 72–78. o.

ban volt azzal, hogy az Eurázsia-projekt Ukrajna bevonása nélkül merő képzelgés, ezért február utolsó napjaiban elkezdett a politikai és gazdasági eszközökön túl katonaiakhoz is nyúlni. Az orosz vezetés – négy korábban megkötött nemzetközi szerződést figyelmen kívül hagyva – annektálta a szuverén Ukrajnához tartozó Krím-félszigetet. Tette ezt a 2014. március 16-án kétes körülmények között megtartott helyi népszavazás eredményére hivatkozva. Moszkva azonban nem állt meg itt. Ukrajna keleti és délkeleti megyéiben „irányított káoszt” teremtve próbálja megakadályozni, hogy a kijevi ideiglenes hatalom stabilizálni tudja helyzetét. Az orosz magatartás azonban egyre erősebb bizalmatlanságot kelt legközelebbi szövetségesei körében is. Ez éppúgy vonatkozik Fehéroroszországra, mint Kazahsztánra. Ennek nyomán könnyen az a paradox helyzet állhat elő, hogy Moszkva Ukrajna erőszaktól sem visszariadó „megtartásával” épp addigi legszorosabb szövetségeseit idegeníti el magától. Ennek jól látható jelei mutatkoztak az április végén megtartott minszki hármas csúcstalálkozón. Ezen az orosz, a fehérorosz és a kazah elnök áttekintették azokat a még szép számmal megmaradt teendőket, amelyeket az Eurázsiai Gazdasági Szövetség alapító dokumentumának május 29-i aláírása előtt rendezni kellene. A találkozó feszült hangulata jelezte, hogy a projekt jövője körül még mindig sok a bizonytalanság, annak ellenére is, hogy a háromoldalú megállapodás aláírására a terveknek megfelelően sor került.²⁵

Az azonban továbbra sem kétséges, hogy az orosz külpolitika egyik legfontosabb eszköze a stratégiai célokat szolgáló energiapolitika. Ennek részeként Oroszország továbbra is megpróbálja elállni a Közép-Ázsiában kitermelt energiahordozók – mindenekelőtt a földgáz – európai piacokra juttatását, miközben nem gördít akadályokat azok ázsiai piacokon történő értékesítése elé. Az is feltételezhető, hogy tovább tart majd Moszkva és Peking energetikai alkuja. E kapcsolatrendszerben elvileg óriási lehetőségek lennének, ám kiaknázásuk mégsem egyszerű feladat. Orosz részről ugyanis – érthető módon – szeretnének minél jobb árfeltételeket kialakítani, miközben Pekingben pontosan tudják, hogy az orosz gáz- és kőolaj-kitermelés súlypontjának mind keletebbre és északabbra kerülésével egyre kevésbé éri majd meg e szénhidrogének európai piacokra történő szállítása. Az idő tehát Kínának dolgozik. És ezzel Moszkvában is tisztában vannak, ezért újra és újra „nekifutnak” a kínai piac meghódításának. Ezek az ismételt próbálkozások egy idő után valószínűleg eredménnyel járnak, de hogy mikor és milyen árfeltételek mellett, az egyelőre megjósolhatatlan. Moszkvát azonban még egy körülmény szorítja: a térségbeli konkurensok megjelenése. Belátható időn belül ugyanis Délkelet-Ázsiában és Ausztráliában több nagy kapacitású gázcseppfolyósító terminál üzembe állítására kerül sor. Az ezekben átalakított gázt jórészt a kínai piacon szeretnék értékesíteni. Ez sem az oroszok tárgyalási pozícióját erősíti. És hiába született meg az első jelentős energetikai megállapodás Oroszország és Kína közt még 2006-ban, az akkor elfogadott terv – két, összességében évi 70-80 milliárd köbméter kapacitású gázvezeték megépítése – azóta is csak terv maradt. Valamivel kedvezőbb helyzet jött létre a kőolajszállítások területén, miután az elmúlt években megépült a kelet-szibériai kőolajlelőhelyeket a Csendes-óceánnal összekötő, több ezer kilométeres kőolajvezeték. Ez az első olyan oroszországi szállítórendszer, amely nem keletről nyugat-

25 Az alapító dokumentum aláírására és tartalmára vonatkozóan lásd <http://eurasianews.md/analytics/dogovor-sozdani-evrazijskogo-ekonomicheskogo-soyuza-podpisan.htm>.

ra, hanem ezzel ellentétesen, nyugatról keletre tart. Ez a rendszer lehetőséget ad arra, hogy Oroszország a Bajkál-tó nyugati oldaláról szállítson kőolajat a Csendes-óceán partvidékére és egy leágazásával közvetlenül Kínába. Ez a vezeték azonban csak egy olyan hitelkonstrukció keretében tudott elkészülni, amely Oroszországot két évtizeden át – 2011 és 2030 között – arra kötelezi, hogy alacsonyan rögzített áron olajszállításokkal egyenlítse ki a Kínától felvett 25 milliárd dolláros hitelt. Moszkva azonban továbbra is meglehetősen szerény szereplője a legfontosabb ázsiai szénhidrogén-piacoknak. Oroszország részesedése Kína, Japán és Dél-Korea együttes olajpiacán mindössze 7,2%-os, míg gázpiacán 4,8%-os.

Az elnöki szerephez visszatérő Putyin külpolitikájával kapcsolatban különböző várakozások fogalmazódtak meg. Az azonban többé-kevésbé biztosnak látszott, hogy ezt a politikát az óvatosság, bizonyos fokú *stratégiai tanácstalanság* és *FÁK-központúság* fogja jellemezni. E politika óvatossága mindenekelőtt a világgazdasági folyamatok kiszámíthatatlanságával, illetve a globális válság első hulláma keltette súlyos oroszországi következményekkel függ össze. Ezek a következmények ugyanis nem múltak el nyomtalanul. Részben a korábbi önbizalom is mérséklődött, és jól látható jeggyé vált a megmondatlan lépésektől való tartózkodás. Mindez azonban nem vonatkozik a FÁK-térségre. Ebben a térben Oroszország eltökélt. Itt az óvatosság nem mérvadó. Nem így a térségen kívül. Ott ugyanis a körütekintő fellépés már csak azért is indokolt, mert míg 2004-ben – Putyin második elnöki ciklusának kezdetekor – a szövetségi költségvetés egyensúlyban tartásához elég volt a kőolaj 27 dolláros hordónkénti éves átlagára, addig a 2010-es évekre ehhez már 110 dollár fölötti árszint kell. Amennyiben tartóssá válna az ennél alacsonyabb kőolajár, úgy Oroszország ismét kénytelen lenne megtakarításaihoz nyúlni, illetve a költségvetés kiadásait mérsékelni. Mindkét megoldásnak megvannak a korlátai. Egyfelől a korábban felhalmozott jelentős tartalékok sem végtelenek, másfelől a társadalom tűrőképességének határai is másutt húzódnak ma már, mint az 1990-es években. Mindez a FÁK-térségen túl óvatossá tette Moszkvát. Ez többek között abból is látszik, hogy Moszkva az utóbbi években már nem ambicionálja, hogy jelentős akvizíciókat hajtson végre a posztszovjet térségen kívül. Putyin és környezete ugyanis érzékeli, hogy a korábbi években felhalmozott tartalékokra még szükség lehet. Vagy azért, mert újabb válsághullám éri el az országot, vagy azért, mert a vidéki Oroszország politikai támogatásának megőrzéséhez igénybe kell venni őket. E csoportok bérének reálértékét még akkor is növelni kell, ha a gazdasági növekedés erre egyébként nem adna lehetőséget. Oroszország már 2012 elején ebbe a helyzetbe került. Ekkor kezdett gazdasági növekedése folyamatosan lassulni. Ez 2014 elejére stagnálás közeli helyzetet eredményezett. Ám eközben a reálbérek ütemesen nőttek. A vidéki Oroszország politikai lojalitását ugyanis valamiből meg kellett venni. A Krím megszerzésével fölkorbácsolt nacionalista érzelmek csak kiegészítői ennek.

A mind több jelből kiolvasható stratégiai tanácstalanság ugyancsak a világban zajló pénzügyi és gazdasági folyamatokkal függ leginkább össze. Közelebbről azzal a problémával, hogy az Európai Unió is súlyos gondokkal küzd, vagyis épp az a térség, amelyik néhány éve még az oroszországi modernizáció első számú pénzügyi és technológiai forrásának tűnt. Ma már Moszkvának nem az okoz gondot, hogy Európában nem szívesen látják bizonyos stratégiai területeken az orosz befektetéseket, hanem az, hogy Európa maga is súlyos problémákkal küzd. Ezért aztán Moszkvában már egy ideje napirenden van a kér-

dés: ha nem az Európai Unió, akkor melyik ország vagy országcsoport lehet Oroszország jövőendő stratégiai partnere? És egyáltalán, veti fel az orosz elit, érdemes-e partner után nézni, vagy jobb hozzászokni a „stratégiai magányossághoz”? Első pillantásra magától értetődően adódhatna a válasz, hogy Kína lehet a megfelelő partner. Már csak azért is, mert az utóbbi években kifejezetten ütemesen nőtt a két ország közti gazdasági kapcsolatok volumene. 2010-ben ez a reláció – a maga 55 milliárd dolláros nagyságrendjével – az orosz külkereskedelmi forgalom immár 8%-át tette ki, és ezzel Kína vált – Németországot is megelőzve – Moszkva első számú külgazdasági partnerévé. Ez a gyors növekedés a későbbiekben is folytatódott. Ennek ellenére a két ország közti áruforgalom nagysága még mindig csak durván ötöde az Oroszországnak az EU országaival lebonyolított gazdasági kapcsolatainak. Ugyanakkor nagyon ambiciózusak a Kínával kapcsolatos tervek. A két ország közti árucserre volumenét ugyanis 2015-re szeretnék 100 milliárd dollárra növelni. Látva az elmúlt évek növekedési ütemét, ez nem is tűnik megalapozatlannak. Ugyanakkor ennek a közeledésnek megvannak a maga – politikai, üzleti, biztonsági és demográfiai – korlátai, illetve kockázatai, még ha Putyin az elnökválasztási kampány idején közreadott külpolitikai dolgozatában Kínáról nem mint veszélyforrásról, hanem mint lehetőségeket kínáló kihívásról írt is. A helyzet azonban – a világpolitika számos kérdésének hasonló vagy azonos megítélése ellenére – mégsem annyira derűs, mint ahogy azt Putyin szeretne volna láttatni. Bizonyos határon túl ugyanis nehéz elképzelni a két ország közti további közeledést, netán szövetségkötést. Az utóbbi – láthatóan – egyik fél számára sem cél. Az orosz politikai osztály ugyanis aligha lenne hajlandó egy Kína dominálta szövetségbe belépni és abban alárendelt szerepet játszani. Ráadásul Kína életformamintaként sem vonzó. Az orosz társadalom nagy többsége ugyanis nem a kínai, hanem sokkal inkább az európai példákat követve szeretne élni. Az ukrajnai válság azonban fölerősítheti az orosz elit körében azt az illúziót, hogy Oroszországnak nem elsősorban Európával kell szót értenie, hanem ázsiai szomszédjával. Noha érezhető az ezzel kapcsolatos erős kísértés, ám annak – ha felelősen politizál – aligha engedhet Moszkva. Az orosz gazdaságot ugyanis nem lehet rövid időn belül – európai kapcsolatairól leválasztva – Ázsia felé fordítani. Kiváltképp nem lehet egy olyan ország esetében, amelynek lakossága négyötödrészt területének európai felén él. Ha pedig nem Kína az Európát kiváltó új lehetséges stratégiai partner, akkor alternatívaként legfeljebb még az Egyesült Államok merülhet fel. Ez azonban a kínai ötletnél is képtelenebb elképzelés. Az Egyesült Államok erre teljesen alkalmatlan. Egy ilyen stratégiai partnerség kialakulásához leginkább a politikai feltételek hiányoznak, de gazdasági alapja sincs. A két ország közti kereskedelmi kapcsolatok volumene ugyanis a kínai felét sem teszi ki. Oroszország jelentősége az amerikai külgazdasági kapcsolatrendszerben pedig teljesen marginális. Ráadásul az amerikai rakétapajzs terve körüli viták miatt kevés remény van arra, hogy a következő években látványosan javuljon a két ország közti kapcsolat. Ennek esélyét a mindinkább elmélyülő ukrajnai válság még a korábbiaknál is reménytelenebbé tette. Az amerikaiak 2014-re tervezett afganisztáni kivonulása után az a fontos konszolidáló elem is eltűnik a két ország közti kapcsolatból, amit az Oroszországon áthaladó úgynevezett északi utánpótlási útvonal jelentett. Ráadásul a nyugati erők kivonása a belső-ázsiai országból olyan új biztonsági kockázatokat teremt, amelyekre Moszkvának már most el kell kezdenie a felkészülést.

Oroszország tehát zavarban van. Nem tudja, hogy mire tegyen. Következésképpen óvatos. És ebben a stratégiai tanácstalanságban kézenfekvőnek tűnik a közvetlen környezetre, vagyis a FÁK-térségre való koncentráció és az ezzel párosuló „stratégiai magány” elfogadása. Mindez időnyerésként is hasznos lehet. Egy megerősített és szoros politikai felügyelet alá vont FÁK-térség – bárhogyan is alakuljanak a globális folyamatok – előnyösebb Moszkva számára, mint egy bizonytalan, válságokkal és stabilitáshiánnyal küzdő közvetlen környezet. Ám amennyiben a FÁK-térség orosz felügyelet alá vonása nem politikai és gazdasági eszközökkel történik, a putyini politika azt kockáztatja, hogy a térségen kívül még partnere sem marad. Ráadásul az egykori szovjet belső periféria nagyon megosztott és immár sokféle. Épp ezért a geopolitikai teret újraszervezni nem lesz egyszerű feladat. Kiváltképp akkor nem, ha ezt Moszkva erőszakkal próbálja kikényszeríteni. Ezzel nemcsak közvetlen környezetét félemlíti meg, de térségen kívüli partnereitől is elidegenedik.